

Олександра СТАСЮК
кандидат історичних наук
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net

ДЕМОКРАТІЯ ПО-СТАЛІНСЬКИ, АБО ЯК ФАЛЬСИФІКУВАЛИ ВИБОРИ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Розглянуто системні порушення виборчого законодавства та застосування маніпулятивних технологій під час проведення виборчих кампаній до представницької гілки влади у СРСР. Наголошено, що радянська виборча система, яка сформувалася в Радянському Союзі після ухвалення т. зв. Сталінської Конституції, не мала нічого спільного з народовладдям. Наголошено, що партійний диктат перешкоджав вільному волевиявленню громадян на основі загального прямого рівного виборчого права, задекларованого в Конституції, перетворюючи вибори на фарс голосування за єдиного провладного кандидата. Показано випадки протестів громадян проти порушення виборчого законодавства очільниками режиму та непрозорості виборчих процедур. Наведено текст документа про фальсифікації, вчинені працівниками партапарату м. Запоріжжя Української РСР під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р. Документ віднайдено російськими вченими в Центральному архіві Федеральної служби безпеки Російської Федерації (ФСБ РФ) та опубліковано у збірнику документів «Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти». Стверджено, що потреба фальсифікації результатів виборів у Радянському Союзі походила зі специфічної ролі демократичних інститутів держави, які були покликані легітимізувати волю єдиної правлячої Комуністичної партії.

Ключові слова: радянська виборча система, керована демократія, партійний диктат.

Попри наявність численних демократичних інститутів Радянський Союз був тоталітарною державою з жорсткою централізованою системою управління. Прийняття 1936 р. «найдемократичнішої у світі» Сталінської Конституції, яка гарантувала мешканцям СРСР якнайширші можливості участі в управлінні державою, не змінювало ситуації, адже стаття про домінуючу роль Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) (пізніше – Комуністичної партії Радянського Союзу

(КПРС))¹ нівелювала широко розрекламоване самим Йосифом Сталіним виборче право. Рішення про проведення виборів приймали на Політбюро ЦК (Центрального комітету) ВКП(б) і лише після цього його затверджували на засіданнях Президій Верховної Ради СРСР і союзних республік. Відповідні партійні структури затверджували склад виборчих комісій, списки депутатів, зміст передвиборчої агітації, витратні статті на проведення виборів та інше. Представники компартії на правах «керівної і спрямовуючої сили» активно впливали на перебіг виборчої кампанії, спрямовуючи її у потрібне русло та забезпечуючи прогнозованість результатів. Безальтернативна система голосування остаточно позбавляла сенсу радянську виборчу процедуру, яка зводилася до обов'язкового віддання виборцями голосів за єдиного провладного кандидата. За таких обставин вибори перетворювалися на фікцію, покликану камуфлювати сталінську диктатуру, імітуючи демократизм радянської політичної системи.

Безальтернативна система проведення виборів, уперше апробована більшовиками в 1937–1938 рр., виявилася настільки привабливою для режиму, що застосовувалася фактично без змін до моменту падіння СРСР. Проте з кожним роком забезпечувати потрібний владі результат ставало все складніше. Невідповідність радянської виборчої системи демократичним стандартам була настільки очевидною, що неодноразово ставала предметом критики як із боку простих громадян, так і людей із найближчого оточення Й. Сталіна. Зокрема, довголітній член ВКП(б) А. Аладжалов у листі до Й. Сталіна (1945) закликав вождя зробити радянський народ відповідальним за свою долю, переклавши кермо правління на його плечі, адже наразі його здійснює не народ, а єдина в державі Комуністична партія². У результаті, «дев'ять із десяти радянських громадян повторюють слова Конституції про свободу слова з іронічною посмішкою»³, – наголошував він. А інший комуніст – А. Губанов – назвав вибори у СРСР «знуцанням, яке порушує Конституцію, дискредитує радянську демократію, а в результаті є знущанням над радянським народом, якого наші партійні агітатори (разом із новоспеченими академіками від філософії) швидше несвідомо, ніж свідомо намагаються перетворити в отару баранів»⁴.

Громадяни УРСР неодноразово протестували проти накинених партійними органами кандидатур у депутати й вимагали запровадити альтернативне голосування, тим паче, що моральна та фахова якість пропонованих обкомом чи райкомом осіб нерідко не витримувала критики. З тексту листа групи комуністів с. Юхимівці Чорно-Островського р-ну Кам'янець-Подільської обл. голові районного комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (РК КП(б)У) тов. (ім'я не встановлено) Глазюку бачимо, що людям просто урвався терпець: «Якщо Радянський Союз є найдемократичнішою країною в світі, то дозвольте запитати, чи можливо, щоб на

¹ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принятая на Чрезвычайном VIII съезде Советов Союза ССР 5 декабря 1936 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (дата звернення: 2.10 2017).

² Из письма А. Аладжалова И. В. Сталину. 1945 г., 27 дек. *Советская жизнь. 1945–1953* / сост. Е. Ю. Зубкова, Л. П. Кошелева, Г. А. Кузнецова, А. И. Минюк, Л. А. Роговая. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. С. 394.

³ Там само.

⁴ Письмо А. Губанова И. В. Сталину. 1947г., 31 янв. *Советская жизнь. 1945–1953...* С. 419–420.

31 році Великої Жовтневої революції кандидата у депутати сільради нав'язували зі сторони райкому партії? Хіба у Юхимівцях немає гідних людей?», – запитували активісти села⁵.

На подібні закиди влада реагувала добре випробуваним методом «закручування гайок». Незадоволених спецслужби прицільно вилучали з політичного життя держави, залишаючи біля її керма лише відданих системі, яким і доручали «робити» вибори. Як саме це виглядало демонструє документ, що зберігається у Центральному архіві ФСБ РФ⁶. Це – спецповідомлення міністра держбезпеки СРСР генерал-полковника В. Абакумова Й. Сталінові про фальсифікації, вчинені працівниками партапарату м. Запоріжжя Української РСР під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р. Його віднайшли й опублікували у збірнику «Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти»⁷ російські вчені. З огляду на недостатню обізнаність із вмістом подібних видань українського читача, вважаю за доцільне продублювати документ із відповідними коментарями.

Наведений нижче документ демонструє один із численних фактів незаконного втручання представників влади в перебіг виборів у СРСР повоєнного періоду. Війна та пов'язані з нею людські й матеріальні втрати надміру радикалізували настрої суспільства, що вимагало від очільників режиму особливої пильності, адже керована сталінська демократія будь-коли могла вийти з-під контролю. Додаткові ризики для влади створював досвід політичного й господарського життя, одержаний червоноармійцями та остарбайтерами під час перебування у країнах капіталістичного Заходу, який кардинально змінював уяву людей про засади господарювання й управлінські стандарти. За таких обставин очільники режиму змушені були вживати додаткових заходів для «стимуляції» виборчого процесу з метою одержання потрібних результатів. Зокрема, секретар Сталінського райкому КП(б)У Запоріжжя (ім'я не встановлено) Михайленко напередодні виборів до Верховної Ради УРСР у лютому 1947 р., посилаючись на вказівки ЦК КП(б)У й особисто секретаря Запорізького обкому КП(б)У Л. Брежнева, видав головам дільничних виборчих комісій негласні вказівки, у яких вимагав не дозволяти виборцям заходити до виборчих кабін, вилучити звідти олівці, при підрахунку голосів підміняти бюлетені з викресленими прізвищами кандидатів на чисті, для чого забезпечити виборчі комісії надлишковими бюлетенями в кількості 10 %.

Подібні дії чиновників були масовими і зазвичай не спричиняли жодної реакції з боку контрольних органів, оскільки виконання вказівок ЦК КП(б)У, відповідно до яких явка на вибори мала становити не менше 99,9 %, а результати голосування за блок комуністів і безпартійних – 99,8 %, не підлягало сумніву. Справу могли зробити голосною лише через надмірну увагу до неї громадськості, що й сталося у Запоріжжі, де неправомірні дії чиновників привернули увагу рядових комуністів. Михайленка

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 629. Арк. 87.

⁶ Центральный архив Федеральной Службы Российской Федерации (ЦА ФСБ РФ). Ф. 4 ос. Оп. 5. Д. 5. Л. 558–559. Копия. Машинопись.

⁷ Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти / сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. Москва: МФД: Материк, 2007. С. 42–44 (Россия. XX век. Документы).

усунули від керівництва виборчим процесом, однак він так і не був притягнений до відповідальності за порушення Конституції, незважаючи на те, що про конфлікт одразу ж стало відомо ЦК КП(б)У. Не постраждала кар'єра й іншого фігуранта скандалу – голови обкому Л. Брежнєва, який балотувався до ВР УРСР по Сталінському округу м. Запоріжжя і не міг не бути втаємниченим у дії свого підлеглого. Вибори в області традиційно закінчилися «блискучою перемогою блоку комуністів і безпартійних» та вкотре засвідчили «непорушну єдність партії і трудящих». Інакше й не могло бути, адже потреба фальсифікації результатів виборів у Радянському Союзі випливала зі специфічної ролі демократичних інститутів держави, які ніяк не впливали на ротації у владній верхівці, а легітимізували волю єдиної правлячої Комуністичної партії.

**Спецповідомлення міністра держбезпеки СРСР генерал-полковника
В. С. Абакумова⁸ Й. В. Сталіну про фальсифікації, вчинені працівниками
партапарату м. Запоріжжя Української РСР, під час підготовки виборів до
Верховної Ради УРСР у лютому 1947 року**

17 лютого 1947 року

№ 2008/а

Сов. секретно

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
Товарищу СТАЛИНУ И. В.

По сообщению Министерства государственной безопасности Украинской ССР, в период подготовки к выборам в Верховный Совет УССР со стороны секретаря Сталинского райкома КП(б)У города Запорожья МИХАЙЛЕНКО имели место извращения Сталинской Конституции. МИХАЙЛЕНКО назначил в каждой избирательной комиссии Сталинского избирательного округа уполномоченных райкома КП(б)У, которым предложил получить у председателя Окружной избирательной комиссии бюллетени в количестве 10 % к общему количеству избирателей и при подсчетах результатов голосования заменить бюллетени избирателей, голосовавших против. Председателям участковых избирательных комиссий Сталинского избирательного округа были даны указания: не класть в кабины карандаши или оставлять их неочиненными, создавать обстановку, при которой избиратели после получения бюллетеней лишались бы возможности заходить в кабины, а непосредственно направлялись к урнам. К выполнению своих указаний МИХАЙЛЕНКО привлек работников Сталинского райкома КП(б)У и значительную часть партийного актива. На замечания ряда коммунистов о том, что подобные действия являются нарушением положения о выборах, работники райкома утверждали, что такие «установки» они дают от имени ЦК КП(б)У и Запорожского обкома КП(б)У. Выполняя эти «установки», секретарь парткома завода № 478 КАНДИЙ 4 февраля с. г. созвал коммунистов-доверенных на

⁸ Центральный архив Федеральной Службы Российской Федерации (далее – ЦА ФСБ РФ). Ф. 4 ос. Оп. 5. Д. 5. Л. 558–559. Копия. Машинопись. *Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946 – март 1953: Документы высших органов партийной и государственной власти* / сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. Москва: МФД: Материк, 2007. С. 42–44 (Россия. XX век. Документы).

избирательные участки и, сообщив указания, полученные от МИХАЙЛЕНКО, заявил, что председатели участковых избирательных комиссий должны будут добиться того, чтобы лишить избирателей возможности вычеркнуть кандидатуру в бюллетенях, для чего необходимо сопровождать избирателей прямо к урне, минуя кабину. На этом же совещании КАНДИЙ сказал: «Учтите, что я вам такой установки не давал. Не давал вам такой установки и партийный комитет завода. Тот, кто попадется, тот сам будет выкладывать партийный билет, – такова установка сверху». Аналогичные установки КАНДИЙ давал 3 февраля с. г. на совещании председателей участковых избирательных комиссий на заводе № 478. 1 февраля с. г. в Сталинский РК КП(б)У был вызван секретарь партбюро Управления МГБ по Запорожской области майор ГРОХОВ, которому зав. оргинструкторским отделом райкома ЧЕРЕПАНОВ объявил, что он прикрепляется к 27 избирательному участку. После этого ЧЕРЕПАНОВ в присутствии помощника секретаря РК КП(б)У СВАТИКОВА, инструкторов СТАЧАК и ЕФИМОВОЙ сказал ГРОХОВУ, что председателю избирательной комиссии будут выданы лишние бюллетени для подмены бюллетеней, признанных недействительными, и тех, в которых окажутся вычеркнутыми фамилии кандидатов. Как заявил ЧЕРЕПАНОВ, подмену бюллетеней ГРОХОВ должен произвести совместно с председателем участковой избирательной комиссии во время подсчетов голосов. На вопрос ГРОХОВА о том, от кого исходит такая установка, ЧЕРЕПАНОВ сослался на указания секретаря Запорожского обкома КП(б)У тов. Брежнева. Об указанных фактах было сообщено секретарю обкома КП(б)У тов. БРЕЖНЕВУ, который отстранил МИХАЙЛЕНКО от руководства подготовкой к выборам. Об изложенном информирован Центральный Комитет КП(б)У Украины.

АБАКУМОВ

REFERENCES

1. Iz pisma A. Aladzhlova Y. V. Stalinu. 1945 h., 27 dek. (2003). In E. Yu. Zubkova (Comp.), *Sovetskaia zhyzn. 1945–1953* (p. 394). Moscow: Rossiiskaia politicheskaiia entsyklopediia (ROSSPEN) [in Russian].
2. Khaustov, V. N., Naumov, V. P., & Plotnikova, N. S. (Comps). (2007). *Lubianka. Stalin i MHB SSSR. Mart 1946 – mart 1953: Dokumenty vysshikh orhanov partiinoi i hosudarstvennoi vlasti*. Moscow: MFD: Materik [in Russian].
3. Konstitutsiia (Osnovnoi zakon) Soiuzu Sovetskikh Sotsyalisticheskikh Respublik. Priniataia na Chrezvychainom VIII siezde Sovetov Soiuzu SSR 5 dekabria 1936 h. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> [in Russian].
4. Pismo A. Hubanova Y. V. Stalinu. 1947 h., 31 yanv. (2003). In E. Yu. Zubkova (Comp.), *Sovetskaia zhyzn. 1945–1953* (pp. 419–420). Moscow: Rossiiskaia politicheskaiia entsyklopediia (ROSSPEN) [in Russian].

Oleksandra STASIUK

Doctor of Philosophy

Senior Researcher at the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2957-0432>

e-mail: ol_stasuk@ukr.net

STALINIST DEMOCRACY, OR HOW ELECTIONS WERE RIGGED IN THE SOVIET UNION

Systematic violations of electoral legislation and the use of manipulative technologies during election campaigns to the representative branch of government in the USSR are considered. The Soviet electoral system, which was formed in the Soviet Union after the adoption of the so-called Stalin Constitution, had nothing in common with democracy. The party's dictatorship prevented the free expression of the will of citizens based on universal direct equal suffrage declared in the Constitution, turning the election into a farce of voting for a single pro-government candidate. Examples of protests of citizens against violation of the election legislation by the regime leaders and non-transparency of election procedures are shown. The author gave the text of a document on falsifications committed by employees of the Zaporizhia party apparatus (Ukrainian SSR) during the preparations for the elections to the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR in February 1947. The document was found by Russian scientists in the Central Archives of the Federal Security Service of the Russian Federation and published in the collection of documents "Lubianka. Stalin i MHB SSSR. Mart 1946 – mart 1953: Dokumenty vysshykh orhanov partiinoi i hosudarstvennoi vlasti". The study demonstrated the need to falsify the election results in the Soviet Union came up from the specific role of the state democratic institutions, which were to legitimize the will of the only ruling Communist Party.

Keywords: Soviet electoral system, guided democracy, party dictatorship.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 6

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 6. 264 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від Першої світової війни і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / [resp. ed. Mykhailo Romaniuk; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine. Lviv, 2018. Issue 6. 264 p.

The collection presents studies on modern Ukrainian and world history from the First World War to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. The features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 5 від 20.12.2018 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (*Gołębiowska-Tobiasz Aneta*), dr (Польща)

Дзінковський Томаш (*Dzieńkowski Tomasz*), dr (Польща)

Красівський Орест Якубович, д.і.н., проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, к.і.н. (Україна)

Патер Іван Григорович, д.і.н., проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, к.і.н. (Україна)

Сова Андрій Олегович, к.і.н., доц. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, к.і.н., доц. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, к.і.н., доц. (Україна)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ПАТЕР Іван. Видавнича діяльність Союзу визволення України	3
ДЗІСЯК Ярослав. Нащадки шляхти – керівники українських збройних формувань Галичини першої чверті ХХ століття	20
ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор. Особливості використання досвіду збройної боротьби за державність 1918–1919 років у справі творення Української народної самооборони (1943)	32
ПАВЛОВИЧ Юрій. Особливості внутрішньої політики Республіки Білорусь в українській візії (1991–2004)	41
ТКАЧУК Андрій. Проблеми військового будівництва в Україні на початку 2000-х років	57
ПОПКО Сергій. Вплив російської збройної агресії на активізацію співпраці НАТО й України (2014–2018)	68

До 100-річчя ЗУНР

ГЕЛЕЙ Степан. Західноукраїнська Народна Республіка в історичних працях Василя Кучабського	78
СНУПРИІ Leonid. Geopolitical views of Stepan Rudnytskyi – advisor to the West Ukrainian People’s Republic	98
ТИМЧЕНКО Роман. Дипломати УНР і ЗУНР на Паризькій мирній конференції	105
МАЛЮТА Ольга. Західноукраїнська Народна Республіка: зовнішньо-політичне й економічне підґрунтя утвердження української державності	119
MARCHENKO Yaroslav. Vovchukhiv operation of the Ukrainian halychyna’s army (1919): background, progress, aftermath	143
ЗУБКО Ольга. Перемоги та поразки ЗУНР на сторінках подільської преси (1918–1919)	153
ФІЦУЛЯК Мирослав. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі	163

ПОСТАТІ

- КОСТИШИН Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана
в історіографічному дискурсі 177
- РОМАНЮК Михайло. Становлення особистості
Головного командира УПА Василя Кука (1913–1941) 189

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

- ЯКИМОВИЧ Богдан. Причини поразки ЗУНР:
інвазія, героїзм, бездіяльність чи зрада? 198

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

- СОВА Андрій. Невідомі документи львівських архівів
про діяльність Романа Шухевича в Українському студентському
спортовому клубі 212
- СТАСЮК Олександра. Демократія по-сталінськи,
або як фальсифікували вибори в Радянському Союзі. 243
- ЗАЙЦЕВ Юрій. «Ненавиджу ґрати на вікнах» 249

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- КРОВИЦЬКА Ольга. [Огляд на]: Падовська О.
«Книжка про Малковичі». Львів: Ліґа-Прес, 2014. 928 с. 258